

ПСИХОЛОГО-ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ АНАЛІЗУ ДОСВІДУ ВЗАЄМОДІЇ ОСОБИСТОСТІ З ПРИРОДНИМ ТА АНТРОПОГЕННИМ ЛАНДШАФТОМ

PSYCHOLOGICAL AND HISTORICAL DIMENSIONS OF ANALYZING PERSONALITY INTERACTION WITH NATURAL AND ANTHROPOGENIC LANDSCAPES

В статті реалізується психолого-історичний підхід до вивчення трансформацій екосоціальних уявлень, що кореспондує з їх змінами в наш час, в умовах мирного життя та повномасштабної російсько-української війни. Згаданий підхід опирається на соціокультурну парадигму, положення соціального конструкціонізму та соціального екзистенціалізму в соціальній психології, а також ресурси енвайронментального пошуку в екологічній психології. В цьому річизі окреслюється новий методологічний погляд на сутність розуміння особистістю ландшафту не лише як елементу розвитку її екологічної свідомості чи екологічної компетентності, а й трактування цього феномену в контексті низки побутуючих історичних екосоціальних практик взаємодії з довкіллям, які зазнають стрімких трансформацій в умовах миру та війни. Екосоціальні практики опираються на досвід взаємодії з ландшафтом, на основі чого конструюються екосоціальні уявлення, як колективні, так і індивідуальні. Аналіз сприймання й розуміння людиною ландшафту не протиставляється його трактуванню як складової зрілої екологічної свідомості особистості, а розглядається як досвід, що конструюється у процесі видозмін ландшафтів з різною структурою, зокрема в центрі уваги опиняються екосоціальні практики на тлі історичних змін, перетворень системи міфів та ритуалів. Застосування методів герменевтики, прийомів порівняльного синхронного аналізу дозволяє окреслити топологічні маркери конструювання згаданих екосоціальних практик в умовах переважаючого природного чи антропогенного ландшафту. Обстоюється доцільність поєднання синхронного, соціально-психологічного аналізу трансформацій практик розуміння ландшафтів з діахронічним, психолого-історичним вивченням витоків цих практик в екологічній культурі. Показано, що соціальна психологія та екологічна психологія збагачують персонологію засобами синхронного аналізу феномена психологічного благополуччя крізь призму уявлень про благополуччя та якість життєвого середовища, структуру ландшафту та конструювання на цій основі типу розуміння згаданої взаємодії. Визначено, що психолого-історичні трансформації екосоціальних практик, які відображають поступальну лінію перетворень екофільних ритуалів та міфів у традиціях міжпоколінної взаємодії різних народів складають основу різних типів розуміння особистістю ландшафтів – міфопоетичного, міфопоетичного, художньо-естетичного, наукового, повсякденного та інших, які в різних поєднаннях практикуються особистістю в ситуаціях повсякденності та екстремальних умовах війни.

Ключові слова: природний ландшафт, антропогенний ландшафт, екосоціальні уявлення, розуміння ландшафту, звуковий ландшафт, психолого-історичні трансформації, синхронічний та діахронічний аналіз, повсякденність, екстремальний модус існування.

The article implements a psychological-historical approach to studying the transformations of eco-social representations, correlating with their changes in contemporary times, under peaceful conditions of life and the full-scale Russian-Ukrainian war. The mentioned approach is based on the sociocultural paradigm, the principles of social constructionism and social existentialism in social psychology, as well as the resources of environmental inquiry in ecological psychology. Within this framework, a new methodological perspective is outlined regarding the understanding of the landscape by the individual, not only as an element in the development of her ecological consciousness or ecological competence, but also as a phenomenon interpreted through the lens of existing historical eco-social practices of interaction with the environment, which undergo rapid transformations in times of peace and war. Eco-social practices are based on the experience of interacting with the landscape, through which eco-social representations – both collective and individual – are constructed. The analysis of human perception and understanding of the landscape is not opposed to interpreting it as a component of a mature ecological consciousness, rather it is considered as an experience constructed in the process of landscape transformations of different structures. Particular attention is given to eco-social practices amid historical changes and the systems transformation of myths and rituals. The application of hermeneutic methods and techniques of comparative synchronous analysis allows to outline the topological markers for constructing the mentioned eco-social practices under the conditions dominated by either natural or anthropogenic landscapes. The article argues for the appropriateness of combining synchronous, socio-psychological analysis of the transformation of landscape understanding practices with diachronic, psychological-historical study of the origins of these practices in ecological culture. It is shown that social psychology and ecological psychology enrich personology through the means of synchronous analysis of the phenomenon of psychological well-being through the prism of ideas about well-being and the quality of the living environment, landscape structure, and the construction of corresponding types of understanding of such interactions. It is determined that psychological-historical transformations of eco-social practices, reflecting the progressive evolution of eco-friendly rituals and myths within traditions of intergenerational interaction among different peoples, form the basis for various types of personal understanding of landscapes – myth-ritual, mythopoetic, artistic-aesthetic, scientific, everyday, and others – which are practiced in different combinations by individuals in everyday situations and extreme wartime conditions.

Key words: natural landscape, anthropogenic landscape, eco-social representations, landscape understanding, soundscape, psychological-historical transformations, synchronous and diachronic analysis, everyday life, extreme mode of existence.

УДК 159.92 378.504.06

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.73.51>

Литвин-Кіндратюк С.Д.

к.психол.н., доцент кафедри психології розвитку
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Глобальна екологічна криза є реальністю нашого часу, яка, на тлі екологічних втрат під час повномасштабної російсько-української війни, стає дедалі більш помітною. На початку XXI століття відчуження людини від природи призвело до виникнення комплексу негативних екологічних наслідків, що зумовило не лише пошук шляхів переорієнтації світоглядних основ буття та суспільного виробництва у взаємодії людини з природою у бік проекологічної поведінки, а й способів профілактики негативного впливів змін клімату та кризи урбанізму на ментальне здоров'я людини [18; 23]. Зазначений персонологічний вектор у вирішенні екологічних незгод людства підтримали автори прогностичної моделі розвитку нашої цивілізації Д. Медоуз, Й. Рандерс. Вчені вважають, що сталість розвитку передбачає не лише зміни рівня споживання, а й зміну поведінки людей [15, с. 19]. У різних країнах світу були реалізовані численні міжнародні проекти, які спрямовані на забезпечення сталого розвитку в екологічному, економічному, психологічному та інших вимірах, з метою подолання психологічних бар'єрів сталої поведінки популярності набули різноманітні екологічні акції, практики ленд-арту, еко-арту тощо [2].

Проте в умовах повномасштабного вторгнення реальність взаємодії людини й середовища різко змінилася, її супроводжують масштабні екологічні катастрофи, які мають характер еколого-культурної колективної травми. Якщо екологи з тривогою повідомляють про пошкоджений заповідний фонд, забруднення ґрунтів, знищення унікальних природних екосистем, то кліматологи відзначають пришвидшення клімату в Україні. Мешканці українських міст та сіл стають свідками численних людських жертв, руйнування осель, пам'яток архітектури. За цих умов змінюється характер сприйняття та розуміння особистістю ландшафту, способів організації повсякденного життя в умовах міста чи села, оскільки ситуації взаємодії у звичних умовах побуту переплітаються з ситуаціями екстремальності існування, деестетизації та дисгармонії довкілля.

Відтак відновлення взаємодії з довкіллям, насамперед з ландшафтом, на засадах його гармонізації стає важливою складовою збереження психологічного благополуччя як досягненням динамічної рівноваги між особистістю й довкіллям. У пропонованій розвідці проаналізуємо означені проблеми у психолого-історичному ракурсі, а саме: здійснимо аналіз досвіду взаємодії особистості з природним та антропогенним ландшафтом з урахуванням історичного контексту відновлення такої взаємодії – у контексті змін структури довкілля (на тлі повсякденних і екстремальних умов існування) та характеру розуміння цих змін як предиктора психологічного благополуччя.

Мета зазначеного дослідження полягає в описі психолого-історичних особливостей досвіду взаємодії особистості з природного та антропогенного ландшафтом у формі екосоціальних

уявлень та виокремленні типів розуміння особистістю ландшафту як конфігурацій його гармонізації.

Завдання: 1. Здійснити теоретичних аналіз еколого-психологічних досліджень, а також студій на теренах історичної та соціальної психології в аспекті аналізу змісту концептів «екологічні уявлення», «соціальні уявлення», «розуміння ландшафту». 2. Описати типи розуміння особистістю природи, які ґрунтуються на екосоціальних уявленнях та контекстності взаємодії особистості з ландшафтом як цілісною просторовою системою.

Огляд досліджень. Досвід взаємодії особистості з природним та антропогенним, культурним ландшафтом, де останній виступає цілісною просторовою організацією середовища, охоплює різні феномени, зокрема екологічної спостережливості, екологічне мислення, з-поміж яких акцентовано його «цеглинка» – екосоціальні уявлення. Проблематика екологічних та соціальних уявлень розглядається в межах різних галузей психологічної науки, а саме: загальної, соціальної, екологічної психології. Якщо існування такого феномену як екологічні уявлення не викликає сумніву, то психологічні закономірності їх зміни, ґенези, зауважує І. Кряж, є малодослідженими [6].

У царині психології екологічної свідомості та культури екологічні уявлення розглядаються як уявлення людини про взаємозв'язки в системі «людина-природа», які об'єктивно існують у природі, що передбачає певний спосіб та ступінь усвідомлення особистістю таких зв'язків. Зміст поняття «екологічні уявлення» включає знання та настанови про те, як людина уявляє власне місце, як локалізує соціальну спільноту, соціум у природному довкіллі, просторовому середовищі, як представлені у її образі світу представники флори та фауни, природа загалом тощо. На думку вчених феномен екологічних уявлень має стосунок до складу екологічного досвіду, а також екологічної свідомості, екологічного світогляду. Сутність та ґенеза екологічних уявлень найперше пов'язується з логікою розвитку компонентів екологічної свідомості, її типів, екологічної компетентності й екологічної культури загалом. Так, основні типи екологічної свідомості (антропоцентричний, природоцентричний, екоцентричний типи) дослідники виокремлюють на основі врахування спрямованості екологічних уявлень в їх межах (О. Дячок, Н. Кулеша, А. Льовочкіна, В. Скребець, С. Ткачук) [7; 18]. З цих розвідок випливає, що природоцентричний тип свідомості сформувався у процесі відокремлення людини від природи, в його основі якого лежать екологічні уявлення людей первісної доби. Натомість модерна екологічна свідомість завдячує формуванню екологічного світогляду у контексті екологічного виміру соціалізації, що передбачає розвиток екологічної рефлексії особистості, усвідомлення себе носієм певних суспільних і екологічних цінностей.

З погляду структури екологічної свідомості розуміння особистістю природи, яке досягається

завдяки продуктивності, чіткості, повноти, а також стійкості екологічних уявлень, опирається, з одного боку, на розвиток когнітивного компоненту екологічної свідомості – її екологічного досвіду, з іншого боку, – сформованого в особистості зрілого ставлення до природи, потреб, мотивів, цінностей та ідеалів у цій царині та переживання зв'язку з нею. Розуміння особистістю природи свідчить про багатство її екологічного досвіду, що уможливорює застосування конструктивних способів та стратегій екологічно-відповідальної поведінки у взаємодії з довкіллям. Наведений аналіз екологічних уявлень в контексті згаданих типів екологічної свідомості має швидше філософсько-екологічний характер, оскільки категорії «природа» приписується широкий філософський зміст.

У річищі енвайронментальної психології базовою є категорія «довкілля», зміст якої розкривається з боку геопросторової структурної організації цього феномена. Вважається, що він містить природні, антропогенні, історичні складові й утворює цілісну просторову систему, тобто культурний ландшафт (природний, міський, аграрний, колірний, звуковий тощо). Таке трактування дозволяє ставити питання про оцінку якості його структури та взаємодії з ним, розмірковувати про позитивного чи негативний вплив на психологічне благополуччя особистості. Так, у контексті аналізу еколого-психологічних детермінант досягнення суб'єктивного благополуччя Ю. Швалб виокремлює культурно-психологічні форми переживання благополуччя [19]. У цьому зв'язку ваги набувають питання проекологічної, відповідальної поведінки, аналіз стратегій гармонізації середовищ проживання, психології охорони біорозмаїття [6]. Енвайронментальний підхід дозволяє стверджувати, що уявлення особистості про довкілля загалом, яке включає як природну, так і соціальну складову, носять синтетичний характер, оскільки стосуються як світу природи, так і світу людей, культури. Звідси випливає, що досвід взаємодії особистості з ландшафтами опирається як на екологічні, так і на соціальні уявлення, що вкупі позначимо як еко-соціальні уявлення.

У подальшому викладі також врахуємо позицію сучасної соціальної психології, яка особливо зацікавлена у вивченні соціальних уявлень та просторових еколого-соціальних систем, приміром згадаємо положення теорії екосоціальних систем У. Бронфенбреннера [20]. На теренах соціальної психології соціальні уявлення трактуються як колективні або соціальні уявлення. Термін «колективні уявлення» був запропонований соціологом Емілем Дюркгаймом для позначення особливої соціальної реальності – «спільної свідомості»: сукупності вірувань, почуттів, знань, поглядів, ідеалів, моральних і правових норм, які є спільними для членів соціальної групи і мають стійкий характер. Сукупність вірувань і почуттів, спільних пересічно для членів одного і того ж суспільства, утворює окрему систему, окрему реальність, що має

своє власне життя; її можна назвати колективною, або спільною, свідомістю [5]. За Е. Дюркгаймом колективні уявлення є основою соціального життя, вони слугують ціннісно-нормативними регуляторами індивідуальної і групової поведінки [5].

Погляди Е. Дюркгайма на сутність колективних уявлень знайшли творчий розвиток у працях С. Московічі та його послідовників (Ж. Абрік, Д. Жоделе, та інші) [21; 22]. З позицій соціального конструкціонізму соціальні уявлення трактуються як узагальнюючий символ, система інтерпретації, класифікації явищ. Саме здоровий глузд, повсякденні знання, *folk-science* (популярна наука), на думку С. Московічі, відкривають доступ до фіксації соціальних уявлень, що вказує на їх зв'язок з повсякденними регулярними соціальними практиками [22]. Водночас особистість більше схильна звертатися до соціальних уявлень в ситуації загроз і небезпек, оскільки це дозволяє зменшити ризик дезорієнтації внаслідок несподіваності, невизначеності ситуацій, опираючись на традиційний досвід міжпоколінної взаємодії в соціальній спільноті. Загалом у теорії соціальних репрезентацій робиться акцент на положенні про те, що соціальні уявлення не є думкою окремої людини, а «думкою» групи. Соціальне уявлення про який-небудь об'єкт – це те спільне, що властиве індивідуальним уявленням людей, що належать до певної соціальної групи, об'єднаних спільним практично-прагматичним контекстом стосунків із даним об'єктом. Саме завдяки широкому соціальному та культурному контексту соціальні уявлення слугують опосередкуванню поведінки, що вказує на розмаїття детермінації поведінки з боку цих феноменів, також вони є інструментом пізнання, оскільки описують, класифікують і пояснюють об'єкти уявлень.

Виклад основного матеріалу. Урізноманітнення культурного ландшафту в контексті глобалізації створило «нову оправу» процесів і форм суспільного життя міста й села, що сприяло розвитку студій в царині енвайронментальної психології, антропогенного ландшафтознавства, урбаністичних розвідок [4; 18]. У більшості країн світу нині ландшафт виглядає дуже різноманітно, це загалом окультурений ландшафт, який представлений агроландшафтами, урболандшафтами, а також глобальними потоками медіаландшафтів та техногенними ландшафтами. На думку С. Леша заміна модернізованого «промислово-виробничому порядку постіндустріальним та інформаційним порядком» [8, с. 18] спрямувала поведінкові зміни у взаємодії з ландшафтом у бік мандрівного, глобального життя. Отже, з одного боку, екосоціальні системи, їх геопросторова структура, зазнають еволюційних та історичних, неперервних та катастрофічних перетворень, змінюється співвідношення природної та соціальної складової, з другого боку, зміст взаємодії особистості з ландшафтами представлений різними конфігураціями екологічних та соціальних уявлень в її досвіді як

Опираючись на положення соціального конструціонізму та соціального екзистенціалізму визначимо провідні характеристики історіогенезу особистості на тлі перетворення екосоціальних систем, а саме: контекстуальність та реляційність [11]. На цій основі накреслимо діяхронічну лінію аналізу екосоціальних уявлень в історичному контексті, де їх форми конструюються у різних конфігураціях. Психолого-історичний аналіз показує, що корпус давніх практик взаємодії особистості з геопросторовим ландшафтом засвідчують першість колективного, адаптивного характеру різних типів розуміння ландшафту, який є основою життєзабезпечення соціальної спільноти [11]. Вони опираються на цілєтрадиційну дію за М. Вебером, систему міфів та ритуалів. Натомість індивідуальні екологічні уявлення є результатом власної екологічної спостережливості та екологічного мислення й апелюють швидше до цілєраціональної дії [1].

У подальшому викладі торкнемося культурного та історичного контекстів конструювання екосоціальних практик, що дозволяє описати той чи інший тип розуміння природного та антропогенного ландшафту. Врахуємо, вслід за Т. Титаренко, два модуси реалізації цих практик у процесі екзистенції особистості – повсякденний та екстремальний [16; 17]. У своїх студіях дослідниця виокремлює типи суб'єктивних ландшафтів особистісних трансформацій унаслідок травматичного воєнного досвіду, де «оцінювання типу ландшафту відбувалося насамперед шляхом визначення ціннісних домінант, завдяки яким прокладається життєва траєкторія, і ставлення респондента до часу власного життя» [17, с. 83].

У психолого-історичному аспекті повсякденним модус досвіду взаємодії з природним й антропогенним ландшафтом, який позначимо як традиційний, або модерний відповідає практикуванню екосоціальних уявлень у формах ритуальної, ритуально-побутової, ритуалізованої поведінки переважно в побуті сільського та міського життя [11]. По-перше, це досвід взаємодії з первісним та аграрним ландшафтом, що опирається на циклічність природно-сезонного ритму традиційного укладу, його обрядів та звичаїв. По-друге, йдеться про модерний, переважно лінійний, устрій існування на тлі міського розмаїтого архітектурно-культурного ландшафту, який тяжіє до позасезонних видів праці та режимів харчування, до дефіциту природних зон дозвілля, поцінування парково-рекреаційної, туристичної взаємодії з природою тощо. У добу постмодерну та високих темпів урбанізації особливий інтерес викликали мандрівні траєкторії взаємодії з природними та антропогенними ландшафтами (екологічних біженців, туристів, економічних та освітніх мігрантів) у процесі їх акультурації. Корисним стало психолого-історичне порівняння екологічних та соціальних уявлень мешканців гірських та рівнинних територій. Останнє дозволило дійти висновку, що взаємодія з гірським, здебільшого заповідним, ландшафтом

сприяє збагаченню екосоціальних уявлень горян та практикуванню ними спектру типів розуміння природи, високій оцінці з їхнього боку якості довкілля як складової психологічного благополуччя [10].

Загалом, достатній рівень розуміння людиною характеру її взаємодії з довкіллям, зокрема з врахуванням структури цього довкілля, є запорукою практикування екологічно безпечної поведінки. В минулому остання опиралася швидше традиційні екофільні традиції та народні звичаї, натомість в наш час вона апелює до екологічної культури особистості, її екологічного оптимізму та активності, зокрема розвитку ландшафтознавчої та картографічної компетентності, які закладаються у загальноосвітньому курсі вивчення географії. У різні історичні епохи, в контексті різних модусів існування екологічно безпечна поведінка широкого загалу передбачала різноманітний репертуар стратегій поведінки в природному чи антропогенному ландшафті, зокрема в умовах мирної повсякденності вони передбачають сприйнятливість до краси ландшафтів, оцінка естетизації, збереження пам'яток природи, охорона туристичних стежок, створення громадських садів тощо. Загалом йдеться про «мистецтво чуйної взаємодії» не лише з природою, а й з простором загалом [12].

Під час повномасштабного вторгнення природні та антропогенні урбаністичні ландшафти України знаходяться в зоні підвищеного ризику. В залежності від їх розташування, віддаленості від лінії фронту, вони зазнають тих чи інших руйнувань та втрат, ворог намагається знищити заповідні зони, історичні пам'ятки тощо. Тепер людина змушена роздивитися, почути, усвідомити, описати цей насильно нав'язаний їй ландшафт руїн і втрат, голос «тиші війни», зафіксувати місця колективної пам'яті. Згадаємо, приміром, масштабний українсько-британський проект «Звукові ландшафти часів війни. Голос німоти» (листопад 2022), який передбачав 12-ти годинну звукову трансляцію спостережень п'яти музикантів за звуковим ландшафтом п'яти українських міст. Йшлося про феноменологію сприйняття учасниками проекту естетизованих ландшафтів та їх сприйняття й спогади про тишу й шум у звуковому середовищі руїн і порожніх просторів, адже звуки, зазнають автори проекту, можуть бути джерелом травм війни, які солдати приносять додому з собою [14].

Натомість віртуальні медіашафти численних мереж нині пропонують користувачу найрізноманітнішу інформацію, вони стають полем взаємодії й конфронтації звичного етикетного дискурсу інтернет-спілкування з різним за формами конфліктного й приховано-маніпулятивного й, навіть, ворожого дискурсу. Ці трансформації різних видів ландшафту стають джерелом як колективної травми, так і культурної травми ідентичності особистості. За своєю суттю колективна травма, зазначає П. Горностай, «це психічна травма, яка отримана великою групою людей (чи її представниками) внаслідок якоїсь події, що далеко вихо-

дить за межі нормальних умов існування групи» (соціальні, техногенні чи екологічні катастрофи, злочинні дії політичних та інших суб'єктів з тяжкими наслідками) [3, с. 21].

На часі психологічне вивчення характеру травматичного впливу uszkodжених природних, антропогенних ландшафтів на психіку людини та пошуку шляхів відновлення взаємодії особистості з ландшафтом на засадах його локальної чи загальної гармонізації. З цією метою варто розрізнити особливості соціального конструювання взаємодії особистості з довкіллям в контексті змін структури екосоціальної системи на різних її рівнях, насамперед у вимірах історичності культурного ландшафту. Реалізація психолого-історичного підходу на цьому терені дозволяє, на нашу думку, виокремити певний тип розуміння особистістю ландшафту (традиційний чи модерний) який маркується як гармонійний, естетизований, як ресурс виживання та збереження життєстійкості, що слугує психологічному благополуччю особистості. Слід враховувати, що досвід взаємодії з ландшафтом в умовах війни, екстремальних ситуацій та катастроф – це часто відмінна від повсякденності мирного часу конфігурація екосоціальних уявлень, яка апелює до реальної просторовості природного та антропогенного ландшафтів, розуміння сезонної циклічності змін, пошук ресурсів для виживання в умовах їх деформацій. Відтак у час екологічних лих та війни говоримо про трансформацію системи екосоціальних уявлень, про взаємодію особистості з топографією довкілля, в яких ваги набувають маркери системної колективної травми та місць колективної пам'яті й надають розумінню ландшафту значення ресурсу виживання й життєстійкості.

Загалом у даній розвідці аналіз розуміння людиною ландшафту розглядається як досвід, що конструюється у процесі видозмін ландшафтів з різною структурою, де в центрі уваги опиняються екосоціальні практики на тлі історичних змін ландшафтів, привнесення в його форму й зміст елементів міфологізації та ритуалізації. Наразі виокремимо типи розуміння особистістю традиційний й модерних ландшафтів, які можна спостерігати у процесі історіогенезу взаємодії людини та соціальних спільнот з довкіллям.

1. Міфопоритуальний тип розуміння. Він опирається на колективні уявлення й конструюється в контексті розмаїтого ландшафту первісної природи та екстремальності тогочасного існування. В основі цього архаїчного типу розуміння лежить трактування ритуалу, насамперед колективного, як регулятора цієї взаємодії; тут побутують екофільні та екофобні традиції, табу, стародавні уявлення про «заповідне» як сакральне – священні гаї, гори, ріки, острови, дерева, уявлення про тотеми роду та племені тощо.

2. Міфопоетичний тип розуміння. Він опирається на екосоціальні уявлення й конструюється у контексті переважання більш монотонного агроланд-

шафту. В основі цього типу розуміння ландшафту лежить корпус міфів та переказів про створення світу, про богів, які втілюють сили природи. Функції цих богів зазвичай відповідають ландшафту проживання народу – гірський, річковий, пустельний (згадаємо сюжети міфологія стародавніх шумерів, єгиптян, греків, римлян, українців та інших).

3. Естетичний тип розуміння взаємодії з ландшафтом охоплює два варіанти: етноестетичний підтип розуміння опирається на екосоціальні уявлення та відображений у народному фольклорі (в корпусі казок, паремій, піснях, а також народній метеорології тощо); художньо-естетичний підтип розуміння представлений картиною світу митця, яку він реалізує засобами мистецтва.

4. Повсякденний тип сучасного розуміння – мішаний, еклектичний за своїм характером, поєднує побутові спостереження конкретної особистості з елементами міфопоетичного (прикмети, забобони) та міфопоритуального типу розуміння; може породжувати екофобні неоміфологічні практики – метеофобія, метеозалежність тощо.

5. Науковий тип розуміння, що опирається на наукові знання й професійні компетентності, зокрема ландшафтознавчу та картографічну компетентність особистості (трактування ландшафту як системного просторового утворення з позицій географії, екології, геології, зокрема ландшафтознавства, ландшафтного дизайну, екологічно психології та інших наук).

6. Науково-популярний тип розуміння, котрий опирається на індивідуальні екологічні уявлення, професійний досвід та екосоціальні уявлення (мішаний між науковим та повсякденним, з елементами новинок та таємниць науки, наукової фантастики та фентезі); вважається, що соціальні (повсякденні) уявлення багато в чому черпають свій зміст з наукових уявлень, або, навпаки, впливають на наукові уявлення, створюючи своєрідне підґрунтя для наукових пошуків.

7. Філософський тип розуміння, що формулюється з позицій екологічної етики та ідей сталого розвитку – вчення В. Вернадського, Т. де Шардена та інших вчених).

Всі зазначені типи розуміння людиною взаємодії з ландшафтом представлені у досвіді особистості у вигляді певної конфігурації й конструюються в ситуаціях взаємодії з різним за структурою ландшафтом. Приміром переміщення мешканця міста у зону заповідних лісів та пралісів, тривале там перебування здатні реконструювати елементи міфопоритуальних уявлень у структурі його розуміння природи загалом [10]. Натомість виконання бойових завдань військовими, в ситуаціях небезпеки, ризику, руйнувань ландшафту, передбачають конструювання у досвіді особистості високих професійних ландшафтознавчої та картографічної компетентностей, проте не виключають застосування мови міфопоетичного розуміння взаємодії з ландшафтом, образи якої вражають у поезіях поетів-воїнів.

Висновки. Застосування прийомів психолого-історичного діахронного аналізу дозволяє окреслити топологічні маркери конструювання досвіду взаємодії в умовах переважаючого природного чи антропогенного ландшафту, як конфігурацію типів його розуміння. В цьому річці окреслюється новий методологічний погляд на сутність розуміння особистістю ландшафту не лише як елементу розвитку її екологічної свідомості, а й конфігурації професійних та побутових історичних екосоціальних уявлень та екосоціальних практик взаємодії з довкіллям. Психолого-історичні трансформації екосоціальних уявлень та практик відображають лінію перетворень та поєднань екофільних та екофобних міфів та ритуалів з індивідуальними екосоціальними уявленнями, що складає основу типів розуміння особистістю ландшафтів, які практикуються у ситуаціях повсякденності та екстремальних умовах війни. Перспективу подальших студій вбачаємо у вивченні шляхів відновлення аспектів психологічного благополуччя особистості на засадах гармонізації структури ландшафту на прикладі окремих локальних топосів та врахування особливостей соціального конструювання на цій основі типів розуміння довкілля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; [пер. з нім. Олександр Погорілий]. К.: Основи, 1998. 534 с.
2. Вознесенська О. Л. Ленд-арт та еко-арт: світові тенденції розвитку мистецтва *Цілющі сили природи: еко-арттерапія*. Вознесенська О.Л., Подкоритова Л.О. (Ред.) Київ : ФОП «Назаренко Тетяна Вікторівна, 2021. С. 26–54.
3. Горностай П. Г. Психологія колективних травм: монографія; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 336 с.
4. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство – основа майбутнього ландшафтознавства України *Розвиток антропогенного ландшафтознавства у XXI сторіччі*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), м. Вінниця, 26–27 травня 2021/ відп. ред. Г.І. Денисик; Вінниця, 2021. С. 27–31.
5. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
6. Кряж І. В., Баєва К. О. Екологічна стурбованість як умова екологічно відповідальної поведінки *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Житомир 2016. Том VII. Екологічна психологія. Випуск 41. С. 180–190.
7. Кулеша Н. П., Ткачук С. В. Особливості екологічної свідомості як компоненту формування особистості в період молодості *Public Health Journal* Вип. 2., 2023, С. 61–66.
8. Леш С. Соціологія постмодернізму; пер. з англ. Ю. Олійника. Львів: Кальварія, 2003. 344 с.
9. Литвин-Кіндратюк С. Д. Трансформація соціальних уявлень у процесі психолого-історичної реконструкції образу міста *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. К.: Логос, 2009. Т. 7., Вип. 20. С. 420–425.
10. Литвин-Кіндратюк С. Д. Труднощі узгодження структури міфологічних уявлень горян в добу модерну *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 10. С. 80–84.
11. Литвин-Кіндратюк С. Д. Історико-еволюційний вектор розвитку особистості в сучасній психології *Збірник наукових праць. Психологія*. 2019. Вип. 24. С. 16–28.
12. Лісова Н. Мистецтво чуйної взаємодії з простором. 1.07.2024. URL: <https://postimpreza.org/texts/mystetstvo-chuinoi-vzaiemodii-z-prostorom.5>.
13. Льовочкіна А. М. Дячок О.В. Формування екологічної свідомості як основи екологічної культури у підлітковому віці *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») 2023. № 12. С. 687–698.
14. Манукян Ю. Звукові ландшафти часів війни. Голос німоти. 11.12.2022. URL: <https://postimpreza.org/texts/zvukovi-landshafty-za-chasiv-viiny-holos-nimoty>
15. Медоуз Д., Медоуз Д., Рандерс Й. Межі зростання, 30 років по тому тому. Київ : Пабулум, 2018. 464 с.
16. Титаренко Т. М. Ландшафт особистісних трансформацій унаслідок травматичного воєнного досвіду *Український психологічний журнал*. 2020. № 1 (13). С. 209–222.
17. Титаренко Т. М. Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах [Електронний ресурс]: монографія; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2024. 130 с.
18. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними/ пер. з англ. Ірини Бондаренко. Київ : Наш формат, 2019. 320 с.
19. Швалб Ю.М. Культурно-психологічні форми переживання благополуччя *Еколого-психологічні детермінанти суб'єктивного благополуччя особистості: монографія* / Ю.М. Швалб, О.Л. Вернік, О.О. Вовчик-Блакитна, Т.М. Кирпенко, О.В. Павленко, О.В. Рудоміна-Дусятська; за ред. Ю.М. Швалба, Київ-Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. С. 8–22.
20. Bronfenbrenner U.D. Morris P.A. The bioecological model human development. *Developmental Psychology: Philosophy, concepts, methodology* in R.M. Lerner (Ed.); Vol. 1 of the Handbook of child psychology; Editor-in-Chief: W. Damon R.M. Lerner. NY: Wilev, 2006. pp. 793–828.
21. Jodelet D. Representation sociale: phenomenes, concept et theorie. *Psychologie social*. 1990. P. 357–378.
22. Moscovici S. Social Representation. Essays in Social Psychology. NYU Press. 2001. 313 p.
23. Sorqvist P. Grand Challenges in Environmental Psychology *Frontiers in Psychology* 25 April 2016. Volume 7. P. 1–3. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2016.00583/full>